

Kratek oris forenzične psihologije

Igor Areh

Namen prispevka:

Forenzična psihologija je v Sloveniji slabo razvita in poznana, tako med psihologi kot tudi med strokovnjaki, ki delajo na področju pravosodja ali v policiji. V prispevku je zato na kratko predstavljen razvoj in v praksi uporabne zmožnosti sodobne forenzične psihologije.

Metode:

Članek je nastal na osnovi pregleda in integracije spoznanj iz različnih strokovnih in znanstvenih virov, katerih avtorji so mednarodno priznani strokovnjaki, ki svoja dela objavljajo v recenziranih revijah in monografijah.

Ugotovitve:

Sodobna forenzična psihologija ponuja veliko eksperimentalno preverjenega znanja, ki ga v tujini s pridom izkoriščajo, s čimer dosegajo večjo učinkovitost preiskovalnega dela in dela pravosodnih organov in tako, vsaj načeloma, omogočajo višjo stopnjo zaščite nedolžnih osumljenih oseb. V Sloveniji je opazen nekajdesetletni zaostanek v razvitosti forenzične psihologije, pri čemer je najmanjši v akademskem okolju, velik in skrb vzbujajoč pa je v preiskovalni in sodni praksi, kjer je mogoče opaziti kritično pomanjkanje psihološkega znanja.

Omejitve/uporabnost raziskave:

Zaradi prostorske omejitve je veda predstavljena strnjeno, mnogo pomembnih informacij je zato izpuščenih. Bralec naj bi pridobil neko posplošeno, približno predstavo o forenzični psihologiji.

Praktična uporabnost:

Nakazanih je kar nekaj tehnik in metod, ki so uporabne zlasti v preiskovanju kaznivih dejanj, pri čemer so navedene tudi najpomembnejše pomanjkljivosti le teh.

Izvirnost/pomembnost prispevka:

Članek je namenjen širjenju strokovnega obzorja in opozarja na zanemarjanje pomembnih spoznanj forenzične psihologije.

UDK: 159.9:340.6

Ključne besede: forenzična psihologija, policija, pravosodje, Slovenija

A Short Review of Forensic Psychology

Purpose:

Forensic psychology in Slovenia is not among well known and developed sciences, even among psychologists it is often seen as an exotic science. Therefore

a short introduction of contemporary forensic psychology and its application possibilities are presented.

Design/Methods/Approach:

The paper is written as a review and an integration of a different professional and scientific information, which were published in peer reviewed scientific journals and books.

Findings:

Modern forensic psychology offers quite a lot of experimentally gathered knowledge, which is generally used abroad. This leads to a higher efficiency of an investigative work and also helps to other professionals who works in the field of criminal justice. In Slovenia there is a noticeable lack of knowledge of forensic psychology and it seems we are several decades behind well developed European countries. This deficit is small in academic environment, but quite large in the field of criminal justice.

Research limitations/implications:

This is a short introduction of forensic psychology; therefore many important information is missing. The reader is supposed to get a general overview of a science mentioned.

Practical implications:

Several techniques and methods are presented, which are useful especially in a criminal investigation, also the most important advantages and weaknesses are also presented.

Originality/Value:

The aim of the article is to expand the knowledge of the experts who work in police or in courts.

UDC: 159.9:340.6

Keywords: forensic psychology, police, criminal justice system, Slovenia

1 UVOD

Področje forenzične psihologije običajno opredeljujejo glede na vrsto dela, ki ga znotraj pravosodja in policije opravljajo forenzični psihologi. Gudjonsson in Haward (1998) forenzično psihologijo definirata kot panogo uporabne psihologije, ki je povezana z zbiranjem, preiskovanjem in predstavitvijo dokazov v sodne namene. Pri tej definiciji se avtorja omejujeta na psihologovo delo z dokaznim gradivom, s katerim se pri svojem delu ukvarjajo odvetniki, tožilci in sodniki, s čimer pa močno omejujeta prikaz vseh mogočih dejavnosti forenzičnih psihologov. Wrightsman (2001) forenzično psihologijo opredeljuje širše kot kakršnokoli uporabo psihološkega znanja pri reševanju vprašanj, s katerimi se soočata pravosodje in policija. V okvir te definicije lahko uvrstimo psihologe, ki delujejo kot svetovalci na sodiščih, v policiji, zaporih in centrih za socialno delo. Pri tem gre predvsem za praktike, medtem ko so raziskovalci s področja forenzične psihologije v glavnem zaposleni na akademskih inštitucijah. Ob navidezni lahkotnosti zgornjih definicij je treba opozoriti, da obstaja pri opredelitvah forenzične psihologije opazno

pomanjkanje soglasja med psihologi, zato se med nepoznavalci pojavlja zmeda pri razumevanju pojma forenzična psihologija (McGuire, 1997; Stanik, 1992). V Sloveniji je najbolj primerna širša opredelitev, po kateri forenzična psihologija predstavlja uporabo psiholoških spoznanj in metod v povezavi s kazenskim in civilnim sodnim postopkom ter s predkazenskim postopkom. Forenzični psihologi opravljajo dejavnosti v povezavi z delom sodišč, tožilstva, policije, odvetnikov, zaporov in centrov za socialno delo. Delujejo tudi v akademskem okolju, pri čemer prenašajo znanstvena spoznanja v prakso.

Forenzična psihologija deluje kot nekakšna strokovna podpora, ki omogoča učinkovitejše delo pravosodja, kljub temu pa je odnos med psihologi in pravniki obremenjen zaradi soočenja dveh različnih strok. Tako prihaja do težav in nesporazumov med psihologi in pravniki, kadar se morajo slednji ukvarjati s psihološkimi zadevami in obratno. Psihologija še zdaleč ni znanstvena disciplina združena v enotni teoriji ali z enim samim pristopom, zato bega nepoznavalce, kot so npr. sodniki, odvetniki, tožilci in preiskovalci kaznivih dejanj ali policisti. Eastman (2000) navaja prisposodbo za ta odnos in ga ponazarja z odnosom med dvema namišljenima državama, med *Legalandom in Mentalandom*. Ti dve se, tako kot druge države, razlikujeta v kulturi, jeziku, zgodovini in pokrajini. Ko se prebivalci dveh držav srečajo, pride do nesoglasij, saj imajo le-ti različne motive in cilje.

V Veliki Britaniji velja, da naj bi imel forenzični psiholog znanja in veščine, kot so: razumevanje konceptualne osnove dela forenzičnega psihologa, poznavanje strukture in delovanja pravosodnega sistema ter zakonodaje, poznavanje dosežkov in zmožnosti uporabe psihologije v preiskovanju, pravnih postopkih, pri delu z žrtvami in obsojenci, pri podajanju osebnostnih ocen ipd., pri tem pa je nujno tudi pridobiti praktične izkušnje s področja forenzične psihologije (DCLP Training Committee, 1994). Kar so zapisali v Veliki Britaniji, je lahko kriterij za imenovanje v forenzičnega psihologa kjerkoli po svetu. Celovitega študija forenzične psihologije pri nas ni, kljub temu pa lahko študenti psihologije izberejo predmete z nekaterih področij forenzične psihologije (predvsem s področja preiskovalne psihologije in psihologije pričanja) na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru in tako pridobijo osnovno znanje.

2 RAZVOJ FORENZIČNE PSIHLOGIJE

Če preučujemo zgodovino razvoja forenzične psihologije, opazimo, da obstaja več razlag poteka razvoja, ki so odvisne od porekla avtorjev. Ameriški in evropski avtorji prikazujejo drugačen razvoj, pri čemer Američani pogosto pozabljajo ali podcenjujejo evropske dosežke, Evropejci pa počnemo nasprotno. Poleg geografskega porekla avtorjev je pomembna tudi pripadnost različnim smerem znotraj psihologije, saj navadno zagovorniki le teh dajejo prednost svojemu področju.

Omeniti je treba, da zgodovino forenzične psihologije niso oblikovali le psihologi, opazen je tudi prispevek psihiatrov in pravnikov. Tako je med drugim razvoj forenzične psihologije odvisen tudi od sprememb ali dopolnitev pravnih norm. Mnoge izboljšave v delovanju pravosodja in v zakonodaji, do katerih je

prišlo stoletja pred nastankom znanstvene psihologije, so odločilne za razumevanje razvoja forenzične psihologije. Tako je bilo npr. pred začetkom trinajstega stoletja po angleškem pravu kaznivo dejanje, ali v takratnem izrazoslovju zlobno dejanje, neločljivo povezano z odgovornostjo zanj. Obtoženčevo duševno stanje ni bilo pomembno pri izreku sodbe. Prvo sojenje v Angliji, v katerem je bil obtoženi oproščen na podlagi spoznanja o duševni »zmedenosti ali norosti«, se je zgodilo šele leta 1505 (Eigen, 2004). Kljub temu pa vse do osemnajstega stoletja na sodiščih niso razvili in uporabljali kriterijev za ocenjevanje duševne motenosti. Edini kriterij, ki so ga uporabljali takrat, je temeljil na prepričanju, da so duševno motene osebe kot divje zveri, te pa niso sposobne zagrešiti kaznivega dejanja, saj nimajo tako razvite zavesti ali duševnosti kot ljudje. Šele v 18. stoletju se je začel uveljavljati pojem »najmanjše duševne kompetentnosti«, katero je obtoženi moral imeti, da je bilo sojenje pravično (Roesch, Ogloff in Golding, 1993).

Intelektualne izvore forenzične psihologije najdemo v več sorodnih disciplinah, še posebej v kriminologiji, sociologiji in antropologiji. Nekateri menijo, da je razmišljanje Italijana Cesara de Baccaria s konca 18. stoletja prvo delo s področja forenzične psihologije (McGuire, 2000). De Baccaria je gledal na ljudi kot na bitja s svobodno voljo in človeško vedenje začel razlagati kot v skladu z načelom ugodja in bolečine. Po tem »ekonomičnem« modelu ocenjujemo stroške in koristi (bolečino in ugodje) vsakega vedenja v katerega se spustimo, tudi kaznivega. Pri slednjem je kazen tisto čemur se želimo izogniti, zato jo je treba uporabiti kot dejavnik, ki ljudi odvrača od kriminala, njena teža pa mora biti prilagojena teži kaznivega dejanja. De Baccarijeve ideje so prispevale k opustitvi surovega mučenja v nekaterih evropskih zaporih tistega časa (McGuire, 2000). Omeniti velja, da tudi (nekdanj) vplivno idejo o biološkem izvoru kriminala, ki se je pojavila ob koncu 19. stoletja in sega na področje forenzične psihologije. Za njenega začetnika velja italijanski zdravnik Cesare Lombroso. Ta je pod drobnogled vzel skupino problematičnih, kroničnih kriminalcev in izpeljal antropološko študijo njihovih lastnosti (Gould, 1996). Lombrosove ideje so danes spoznane kot zmotne in le malo strokovnjakov daje njegovim ugotovitvam kakršnokoli težo. Howitt (2009) meni, da je ključnega pomena za razvoj forenzične psihologije tudi objava prve uradne statistike kriminala v Franciji leta 1827, saj je to omogočilo vpogled v prostorsko porazdelitev kriminala in v njegovo organiziranost. V tem lahko vidimo začetke geografskega profiliranja.

Eden prvih psiholoških pojmov, ki so se pojavili na sodiščih ob začetku 19. stoletja, je kleptomanija. Gre za neustavljivo slo po kraji vsakdanjih predmetov, ki se ji prizadeta oseba ne more upreti. Na sodišču so jo prvič obravnavali leta 1816, ko so jo poimenovali kot klopemanijo - norost kradenja. Kleptomanija je bil priljubljen pojem v 19. in 20. stoletju, saj je bilo v obdobju tedanjega gospodarskega in ekonomskega razcveta težko razumeti, zakaj ljudje kradejo, če ukradenih dobrin ne potrebujejo (Fullerton in Punj, 2004).

Ob koncu 19. stoletja, ko je leta 1875 Wilhelm Wundt na Univerzi v Leipzigu ustanovil prvi psihološki laboratorij, se je prej filozofska psihologija začela počasi pretvarjati v znanstveno vedo. To je tudi čas nastajanja forenzične psihologije, ki se je iz Nemčije naglo razširila po Evropi. Med nemškim vznikom forenzične psihologije in pojavom le-te v tedaj daljnih Združenih državah Amerike je preteklo

le malo časa. Vzrok tiči v dejstvu, da se je mnogo zgodnjih ameriških psihologov šolalo prav v Wundtovem laboratoriju, nato pa so se vrnili v ZDA ali pa so tja emigrirali zaradi judovskega porekla (Howitt, 2009).

Kar nekaj Wundtovih učencev in kolegov se je odločilo za raziskave, ki jih lahko uvrstimo na področje forenzične psihologije, poglejmo najpomembnejše:

- Albert Von Schrenk - Nortzing je leta 1896 na sodišču v Leipzigu odigral vlogo prvega forenzičnega psihologa. Sodišču je pojasnil, da je priča umora med pričanjem lahko pomešala tisto, kar je videla v času umora, s tistim, kar je kasneje zasledila v časopisih, ki so se na široko razpisali o zločinu (Howitt, 2009).
- James McKeen Cattell je leta 1893 je izvedel študijo, v kateri je študentom postavil vprašanja, ki jih lahko pričakujemo na sodni razpravi, npr. kakšno je bilo vreme na današnji dan pred tednom dni. Študenti so po premisleku zapisali odgovore in ocenili stopnjo gotovosti v lastni spomin. Kljub temu, da je pričakoval slabe rezultate, je bil presenečen nad množico napačnih odgovorov, ki jih je spremljal neupravičeno visok občutek gotovosti. Po končani raziskavi je zapisal, da lahko odvetniki z neprimernimi vprašanji razvrednotijo izjave verodostojne priče ter dodal, da bi sodniki in porota morali biti seznanjeni z vplivi dejavnikov, ki povzročajo popačeno obnovo dogodkov (Cattell, 1895).
- Alfred Binet je v Franciji ponovil Cattellovo raziskavo in zbral vsa do tedaj znana spoznanja o problematiki pričanja ter jih leta 1900 objavil v knjigi z naslovom *La Suggestibilitate* (Wells, Memon in Penrod, 2006).
- V Nemčiji je bil najbolj vpliven psiholog Louis William Stern, ki je leta 1904 začel z objavljanjem študij o dejavnikih, ki vplivajo na pričanje (Wells et al., 2006). Skupaj s kriminologom Lisztom sta se leta 1939 domislila raziskave, v kateri sta s pomočjo dveh študentov uprizorila spor v predavalnici. Študenta sta se zapletla v akademsko debato, ki je postajala vse bolj napeta in se na koncu spustila na nivo medosebnega obračunavanja. Na vrhuncu spora je eden izmed njiju potegnil revolver in zagrozil nasprotniku. Stern je posegel vmes in navzoče študente zaprosil za pisno poročilo o dogajanju. Pri analizi obnov je ugotovil, da niti eno poročilo ni bilo brez napak, največ pa se jih je pojavilo pri opisovanju dogajanja ob vrhuncu spora. Stern in Liszt sta zaključila, da je intenzivno čustveno doživljanje študentov znižalo natančnost spominskega priklica (Stern, 1939).
- Hugo Münsterberg je bil prvi vplivnejši in na pravosodno prakso osredotočen psiholog. Ukvarjal se je predvsem s problematiko odločanja porote in z vprašanjem verodostojnosti pričanja očitcev (Howitt, 1992).
- Okoli leta 1911 je Karl Marbe kot prvi psiholog v ZDA nastopal v vlogi izvedenca v civilnem sodnem postopku. Branil je strojevodjo, ki naj bi povzročil trčenje in pri tem dokazoval, da se ljudje zaradi reakcijskih časov ne moremo takoj ustrezno odzvati v kritičnih okoliščinah (Howitt, 2009).
- William Marston je leta 1915 pomembno prispeval k razvoju poligrafa. Med zasliševanji je pri osumljencih meril spremembe v sistoličnem krvnem tlaku, za katere je menil, da so posledica laganja (Grubin in Madsen, 2005), za kar pa danes vemo, da ne drži. Marston je bil prvi psiholog, ki je bil na Ameriški univerzi imenovan za profesorja pravne psihologije (Bartol in Bartol, 1999).

- Louis Thurstone je leta 1922 objavil ugotovitve, do katerih je prišel s proučevanjem inteligentnosti policijskih uslužbencev v ZDA. Ugotovil je, da so bili mlajši policisti v splošnem bolj inteligentni od starejših, kar je pojasnil s procesom negativne selekcije v policiji: mladi in sposobni policisti so zapuščali organizacijo, ker ni izpolnjevala njihovih kariernih pričakovanj, ostajali pa so manj sposobni, ki so napredovali po hierarhiji navzgor (Howitt, 2009).
- Sigmund Freud se sicer ni ukvarjal s problematiko pričanja ali prištevnosti, kljub temu pa je s svojimi idejami pomembno vplival na začetnike forenzične psihologije. Tako je npr. Theodor Reik leta 1929 pisal o težnji oz. prisili k priznanju kaznivega dejanja, leta 1931 pa je Erich Fromm razpravljal o psihološki diagnozi dejstev zločina (Jacob, 1992).
- Udo Undeutsch je v 50. letih prejšnjega stoletja v Nemčiji razvil Analizo veljavnosti izjav, ki jo je uporabljal za preverjanje verodostojnosti pričanja žrtev posilstev in spolnih zlorab otrok. Omenjena tehnika je danes dopolnjena in znanstveno preverjena ter velja za eno redkih orodij, ki so relativno učinkovita pri ugotavljanju laganja.

3 VSEBINSKA PESTROST FORENZIČNE PSIHOLOGIJE

V desetletjih po drugi svetovni vojni je forenzična psihologija doživela pravi razcvet, tako da ima danes relativno dobro teoretično, aplikativno in raziskovalno podlago. Kmalu po nastanku se je od glavne veje, ki je bila vezana predvsem na klinično psihologijo, odcepilo več smeri, te pa so vzniknile predvsem pod vplivom razvoja spoznavne psihologije. Danes lahko znotraj forenzične psihologije ločimo več smeri, ki jih okvirmo predstavljam v naslednjih podpoglavjih.

3.1 Policijska psihologija

Začetki policijske psihologije segajo v čas okoli leta 1919, ko so v Nemčiji začeli uporabljati psihologe za reševanje težav v policijskih enotah (Viteles, 1929). Leta 1968 so v Münchnu redno zaposlili prvega psihologa, ki je usposabljal policiste za delo pri patroljiranju in obvladovanju množice (Chandler, 1990). Policijska psihologija pomeni uporabo psiholoških spoznanj pri delu policistov in policije kot organizacije. Obenem vključuje tudi raziskovalno delo, zato je vezana tudi na akademsko okolje. Preučuje duševne procese in stanja policistov v duševno obremenjujočih, stresnih, travmatičnih situacijah (npr. aretacije osumljencev, postopki z občani pri nadzoru prometa, delo z žrtvami kaznivih dejanj, obveščanje sorodnikov žrtev o tragičnih dogodkih ipd.). Gre torej za preučevanje duševnih in fizioloških posledic policijskega dela ter preučevanje osebnosti policistov v vseh možnih okoliščinah. Praktični namen preučevanja policijskega dela in policijske organizacije je v tem, da skušamo narediti policijsko delo bolj učinkovito, usposobiti policiste za uspešno soočanje s stresnimi situacijami in hkrati tudi za etično primerno, korektno delo z osebami, ki jih imajo v postopkih obravnave (Bartol in Bartol, 2004). Skratka, namen policijske psihologije je opremiti policiste z znanjem,

potrebnim za razumevanje lastnega vedenja in vedenja drugih, prav tako pa jim psihologi dajo znanje o tem, kako vplivati ali obvladovati vedenje drugih oseb.

Howitt (2009) delo policijskega psihologa kratko in jedrnatno predstavlja kot sodelovanje pri ocenjevanju in izboru kandidatov za policiste, individualno in skupinsko svetovanje, svetovanje družinam policistov, sodelovanje pri programih zatiranja kriminalitete, sodelovanje pri pogajanjih v kriznih situacijah, poučevanje, raziskovanje, razvoj postopkov ali tehnik, ki izboljšujejo psihologovo delo. Delo psihologa, ki je zaposlen v policiji, je običajno širše od predhodno postavljenega okvirja, saj lahko opravljajo tudi dela, kot je profiliranje osumljencev, svetovanje pri zaslišanih osumljencev ali intervjuvanju prič, pomoč žrtvam kaznivih dejanj ali nesreč ipd., vendar v tem primeru ne govorimo več o policijskem psihologu, temveč širše o forenzičnem psihologu.

V Sloveniji imamo nekaj policijskih psihologov, njihovo delo pa je večinoma omejeno na delo klasičnega policijskega psihologa. Žal pri študiju psihologije v naši državi bodoči psihologi ne zvedo nič o policijski organizaciji ali o delu policistov, zato so na začetku kariere neučinkoviti in prepuščeni svoji iznajdljivosti.

3.2 Pravna psihologija

Pravni psihologi pomagajo sodiščem pri sprejemanju odločitev pri ločitvenih postopkih glede skrbništva otrok, ocenjujejo posledice spolnih zlorab, pomagajo pri sestavljanju porote, ocenjujejo obtoženčevo kompetentnost razumeti kazenske, civilne in druge sodne postopke in pomagajo sodnikom pri odločanju glede krivde, višine in oblike kazni, reševanja sporov, poravnava ipd. (Bartol in Bartol, 2004). Pravni psihologi ugotavljajo osebnostne lastnosti, vedenje in duševne procese oseb, ki so vključene v sodne postopke (npr. obtoženci, žrtve in prič v kazenskem postopku) in pomagajo pri pripravi omenjenih oseb za sodni proces. Tako lahko dosežemo bolj učinkovito vodenje kazenskega ali civilnega postopka in sprejemamo primernejše sodne odločitve (Howitt, 2009). V Sloveniji delo pravnih psihologov opravljajo zaposleni na Centrih za socialno delo in sodni izvedenci, katerih mnenje mora temeljiti na ugotovitvah, ki so v znanstvenem okolju splošno sprejete.

3.3 Preiskovalna psihologija

Izraz preiskovalna psihologija je prvi začel uporabljati David Canter z Univerze v Liverpoolu (VB), ko je leta 1985 začel sodelovati s Scotland Yardom (Canter, 1995). Ker je uspešnost preiskave kaznivega dejanja odvisna od podatkov, ki jih pridobimo od prič, žrtev in osumljencev kaznivih dejanj, je uporaba psiholoških spoznanj ključnega pomena za učinkovito oz. uspešno preiskavo. Na področje preiskovalne psihologije spadajo metode ali tehnike, ki so predstavljene v nadaljevanju.

3.3.1 Profiliranje

Opredelimo ga lahko kot tehniko, ki pomaga pri določanju osebnostnih in vedenjskih lastnosti storilca kaznivega dejanja (Beauregard in Proulx, 2002). S profiliranjem skušamo ugotoviti starost, spol, poklic, vero, stopnjo izobrazbe, kraj bivanja, motive, cilje, osebnostne poteze in druge duševne značilnosti. Profiliranje običajno uporabljamo za zoženje kroga osumljencev in pri izbiri strategij za preprečevanje nadaljnjega izvajanja kaznivih dejanj. Uspešnost profiliranja je zelo odvisna od verodostojnosti in količine podatkov o zločinu, od izkušenosti tistega, ki profilira in od lastnosti storilca. V praksi so uspešni ali točni profili prej izjema kot pravilo (Canter in Alison, 2000). Holmes (1989) navaja, da je le 17 % profilov, ki so jih naredili v amerškem Zveznem uradu za preiskovanje (FBI), pripomoglo k aretaciji storilcev. Kljub temu prevladuje mnenje, da je profiliranje uporabno, saj lahko z njim pridobimo informacije, ki preiskovalcem omogočajo, da pridejo do novih idej pri preiskovanju zločinov in zožijo krog osumljencev.

Poznamo več tehnik profiliranja. Med bolj uveljavljenimi je geografsko profiliranje, ki velja za novejšo preiskovalno orodje, s katerim skušamo napovedati lokacijo storilca kaznivega dejanja (kje živi, mesto zaposlitve, kje se zadržuje, kje potuje). Uporabno je pri iskanju neznanih serijskih storilcev hujših kaznivih dejanj. Temelji na matematičnih modelih, s katerimi analiziramo lokacije kaznivih dejanj in značilnosti sosednjih lokacij. Tako skušamo z računalniškimi programi določiti kraj prebivanja in zadrževanja storilca, kar imenujemo geoprofil (Rossmo, 2000). Z geografskim profiliranjem lahko bistveno zožimo krog osumljencev, bolj pa je učinkovito, če ga uporabimo skupaj s psihološkim profiliranjem (Bartol in Bartol, 2004).

3.3.2 Psihološka avtopsija

Gre za posmrtno psihološko analizo, ki jo ponekod imenujejo tudi rekonstruktivna psihološka ocena¹ ali nezanesljiva analiza smrti² (Poythress, Otto, Darnes in Starr, 1993). Pri psihološki avtopsiji skušamo rekonstruirati osebnostni profil, spoznavne sposobnosti, način življenja in zgodovino mrtvih oseb ter možno prisotnost duševnih motenj, vznemirjenosti in duševne obremenjenosti pred smrtjo (Shneidman, 1994). Običajno jo uporabljamo pri preiskovanju kaznivih dejanj, ko primanjkuje materialnih dokazov, vzroki smrti pa so nejasni. Podatke pridobimo od preiskovalcev in s pomočjo intervjujev oseb, ki so preminulo osebo poznale.

3.3.3 Kognitivni intervju

Namen kognitivnega intervjuja je pridobiti več verodostojnih informacij kot bi jih z običajnim preiskovalnim intervjujem. To dosežemo z uporabo psiholoških

¹ *Reconstructive psychological evaluation (RPE).*

² *Equivocal death analysis (EDA).*

tehnik, ki izhajajo iz raziskav o delovanju spomina, kjer so ugotovili, da sta verodostojnost in obseg spominjanja odvisna od načina priklica podatkov (Tulving, 1974). Kognitivni intervju je primeren za uporabo pri pričah in žrtvah, ki želijo sodelovati. Pri spoznavnem intervjuju izhajamo iz dveh predpostavk: spominjanje je uspešnejše v okolju, ki je podobno izvirnim okoliščinam (učinek konteksta) in spomin na dogodek je sestavljen kompleksno, zato je treba uporabiti različne načine, da ga sestavimo v celoto. Da bi to dosegli, osebo spodbujamo, da poroča o vsem, kar se spomni, oz. da podoživi dogodek. Pri tem spreminjamo način priklica spominov in spodbujamo pričo, da poroča o dogodku tako, da se vživi v drugo pričo, žrtev ali osumljenca (Fisher in Geiselman, 1992). Z uporabo spoznavnega intervjuja pridobimo približno 40 % več verodostojnih podatkov kot z uporabo klasičnega preiskovalnega intervjuja (Howitt, 2009).

3.3.4 Psihofiziološke tehnike ugotavljanja laži

Omogoča odkrivanje čustvenega vznemirjenja, ki je lahko povezano z laganjem. Med različnimi poligrafskimi testnimi formati je največ uporabljan test primerjalnih ali kontrolnih vprašanj CQT³, za katerega med znanstveniki prevladuje mnenje, da gre za vprašljivo in neznanstveno tehniko odkrivanja laži. Ena njenih največjih pomanjkljivosti je, da je pristranska v tem smislu, da s preveliko dopustnostjo opredeli nedolžne osebe kot lažnive (National Research Council, 2003; USA Congress, Office of Technology Assessment, 1983). Kljub temu je dobro in uporabno orodje za zoženje kroga osumljenцев. Predvsem v ZDA ponekod uporabljajo poligraf tudi za preverjanje uslužbencev in kandidatov za zaposlitev. Pri tem ima poligrafiranje predvsem zastraševalno vlogo (The British Psychological Society, 2004). Velika večina forenzičnih psihologov je zadržana ali pa nasprotuje uporabi tehnike CQT.

3.3.5 Forenzična lingvistika

Gre za analiziranje besednih in pisanih sporočil, ki ima namen pridobiti podatke o spolu, starosti, poklicu, izobraženosti, razgledanosti, navadah, političnih in verskih prepričanjih, čustvenih stanjih in motivaciji avtorja in ga tako prepoznati (Olsson, 2008). Uporabljamo jo tudi pri ugotavljanju avtorstva besedil (Swanson, Chamelin in Territo, 1992), pri analizi grozilnih pisem in pri ocenjevanju verodostojnosti poslovnih pisem samomorilcev (Gudjonsson, 1992; Handelman in Lester, 2007). Znotraj forenzične lingvistike obstajata forenzična psiholingvistika in sociolingvistika, ki se ukvarjata s prej naštetim. Poleg njiju obstaja še forenzična stilistika ali stilometrija, s katero skušamo ugotoviti jezikovne razlike v sporočilih oseb. Običajno ugotavljamo razsežnost besednega zaklada, upoštevanje slovničnih pravil, točnost črkovanja besed, način sestavljanja stavkov, povprečno število zlogov na besedo, dolžino stavkov ipd. (Gudjonsson in Haward, 1998).

³ Comparison Question Test ali Control Question Test.

3.3.6 Hipnoza

Pri uporabi hipnoze moramo biti nadvse previdni, ker so hipnotizirani zelo dovzetni za sugestije, zaradi česar lahko sugerirano informacijo interpretirajo kot svoj lastni spomin. Postopek običajno poteka tako, da hipnotizer nagovori osebo, da podoživlja dogodek. Ena izmed predpostavk zagovornikov uporabe hipnoze je, da so v našem spominu shranjene vse podrobnosti doživetih dogodkov, podobno kot v filmu in da jih lahko s pravilno proceduro hipnoze prikličemo v zavest kot kopijo doživetih trenutkov. Ta hipoteza znanstveno ni potrjena (Bartol in Bartol, 2004), velja ravno nasprotno; spominjanje s pomočjo hipnoze je varljivo in polno popačenj, zato je neverodostojno, kar velja zlasti za sugestibilne osebe (Haber in Haber, 2000). Če uporabljajo hipnozo pri preiskovanju kaznivih dejanj, to počnejo izurjeni hipnotizerji, ki morajo strogo upoštevati pravila izvedbe. Hipnoza je lahko uporabno orodje, če je pravilno uporabljeno in če se zavedamo, da to ni bližnjica ali nadomestilo običajnih preiskovalnih postopkov (Schefflin, Spiegel in Spiegel, 1999).

3.3.7 Prepoznavna obrazov storilcev kaznivih dejanj

Žal smo ljudje pri opisovanju obrazov slabo učinkoviti in pod vplivom različnih predsodkov ali pričakovanj, zato mora biti prepoznavna osumljencev izvedena premišljeno in v skladu s predpisanimi postopki. Načeloma moramo prepoznavno vrsto sestaviti tako, da zmanjšamo možnost prepoznavne napačne osebe. Osumljenec v prepoznavni vrsti ne sme izstopati po svojih značilnostih in s tem pritegniti pozornosti. Zato je treba prikriti individualne značilnosti, kot so veliki uhlji, brazgotine, škiljenje ipd. Negotovi očividci namreč pogosteje izberejo osebe, ki se v neki podrobnosti razlikujejo od drugih (Loftus, 1996). V praksi se najpogosteje uporablja sočasna prepoznavna vrsta. Slabost metode je, da ko očivdec vidi več osumljencev hkrati, jih med seboj primerja in išče osebo, ki je najbolj podobna pravemu storilcu. Zaradi možnosti primerjanja, lahko prepozna osebo, ki pravemu storilcu ni niti malo podobna (Wells, 2001; Wells et al., 1998).

3.4 Kriminalna psihologija

Kriminalna ali kriminološka psihologija je predvsem teoretična psihološka disciplina, ki se osredotoča na pojav in razvoj kriminalnega vedenja pri posamezniku ter na odpravljanje neželenega vedenja. Kriminalno vedenje, predvsem vztrajno antisocialno vedenje, se običajno začne razvijati v zgodnjem otroštvu, prvi znaki pa se lahko pojavijo že v predšolskem obdobju (Moffitt, 1993). Vzrokov za pojav kriminalnega vedenja je veliko, so zapleteni in v medsebojni interakciji. Psihologi s tega področja običajno ocenjujejo učinkovitost predšolskih ukrepov za preprečevanje razvoja delikventnosti, delujejo kot svetovalci pri razvoju preventivnih programov, kot svetovalci v osnovnih in srednjih šolah ter raziskujejo kriminalno vedenje (Bartol in Bartol, 2004).

3.5 Zaporska psihologija

Zaporski psihologi pomagajo pri izbiri kandidatov za zaposlitev v zaporih, sodelujejo pri izdelavi programov za rehabilitacijo zapornikov in pri evalvaciji le-te, razvijajo in izvajajo protistresne programe za zaposleno osebje, ocenjujejo tveganost sobivanja zapornikov, tveganost predčasnih odpustov in bivanja na odprtih oddelkih ipd. (Bartol in Bartol, 2006).

4 POLOŽAJ FORENZIČNE PSIHOLOGIJE V SLOVENIJI

V Sloveniji je forenzična psihologija nerazvita in v glavnem omejena na delo kliničnih psihologov, ki običajno presojujejo o obstoju duševnih motenj, prištevnosti, dodeljevanju otrok staršem pri razvezah ipd. Iz imenika sodnih izvedencev Ministrstva za pravosodje je razvidno, da 29 izvedencev opravlja delo na področjih, kot so dodeljevanje otrok pri razvezah, klinična psihologija, mladolletno prestopništvo, ocenjevanje posledic spolnih zlorab in drugih travmatičnih dogodkov ter pričanje očitvidcev (Ministrstvo za pravosodje, 2011).

V policiji in v zavodih za prestajanje zapornih kazni je zaposlenih nekaj psihologov, ki pa jim država ne omogoča pridobiti primerne izobrazbe, da bi lahko prenesli znanje iz tujine k nam. Na raziskovalnem področju je še slabše, saj lahko po pregledu zbirk podatkov v COBISS-u sklepam, da je na področju forenzične psihologije (bilo) aktivnih osem raziskovalcev, od tega sta zares aktivna le dva, ki sta zaposlena na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru.

Če pogledamo v preteklost, opazimo, da je psihologija v kazenskopravni svet tedanje Federativne ljudske Republike Jugoslavije vstopila šele po drugi svetovni vojni. Nova spoznanja v psihologiji osebnosti, psihologiji abnormalnih pojavov, mladinski psihologiji in v eksperimentalni psihologiji so takrat pritegnila pozornost kazenskega prava. Z idejami o demokraciji, družbeni enakosti, humanosti ipd. se je v kazenskem pravu vsul plaz idej o rehabilitaciji kaznovanih oseb in o humanizaciji kazenskega postopka ter izvrševanja kazni. Tako so na področje kazenskega prava prišle psihiatrija, posebne veje pedagogike, sociologija, psihoterapija in psihologija (Skalar, 1974). Kljub temu je bila vloga psihologije v Kazenskem zakoniku in Zakonu o kazenskem postopku majhna. Psihologi kot izvedenci so se uporabljali predvsem pri obravnavah zoper mladoletne osebe in to pretežno v večjih mestih. Ob tem pa ni bilo vidnega napredka v sodelovanju psihologov s sodišči pri obravnavanju odraslih storilcev kaznivih dejanj. Le izjemoma, navadno na željo sodišča, so vključili v postopek tudi psihologa. Vzrok za majhno vlogo psihologije v kazenskem pravu tistega časa lahko pripišemo skromnemu sodelovanju s sodišči v preteklosti, temu, da se je pred izvedencem psihologom pojavil izvedenec psihiater, katerega so ga običajno kar enačili s psihologom, in temu, da se psihologi in pravniki nikoli niso pretirano trudili doseči skupni jezik (Skalar, 1974).

Stanje v današnji forenzični psihologiji je nekoliko boljše kot pred 40 leti, saj nastopajo psihologi kot priznani strokovnjaki na sodiščih, ki jih pogosto uporabljajo. Psihologi so postali iskani tudi v policiji, ki pa ne more z njimi pridobiti to, kar bi lahko pridobila od pravega forenzičnega psihologa, saj, kot sem omenil, študija

forenzične psihologije pri nas ni. Še vedno je, v primerjavi z razvitim zahodnim svetom, v slovenskem pravosodju in policiji opazen več desetleten zaostanek v uporabi spoznanj forenzične psihologije. Zagotovo pa takega zaostanka ne moremo očitati psihologom, ki v akademskih krogih delujejo na forenzičnem področju.

Za začetnika sodobne slovenske forenzične psihologije lahko štejemo Petra Umka, rednega profesorja za kriminalistično psihologijo na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru. Ta je v začetku 80. let začel seznanjati policiste s spoznanji psihologije, ki so pomembna in uporabna pri delu policije. Desetletje kasneje zasledimo njegove prve raziskave, ki jih je opravil s sodelavci na Fakulteti za varnostne vede, v glavnem pa segajo na področje policijske psihologije, nekaj pa tudi na področje preiskovalne psihologije. V začetku 21. stoletja se je začel povečevati delež raziskav s področja preiskovalne psihologije in psihologije pričanja, kjer je največ raziskav opravil avtor pričujočega članka v sodelovanju s Petrom Umkom. Po znanstveno raziskovalni plati so danes pri nas najbolj razvita prej omenjena področja, po praktični plati pa področje pravne psihologije, kamor uvrščam delo večine sodnih izvedencev. V Sloveniji se uporablja tudi psihofiziološko ugotavljanje laži (poligraf), kar tudi uvrščamo na področje forenzične psihologije, vendar pa na tem področju ni aktivnih raziskovalcev, uporablja pa se le sporna in v znanstveni psihologiji zvečine zavrnjena tehnika primerjalnih vprašanj. Domnevam, da bo v prihodnjem desetletju prišlo do večjega uveljavljanja nekliničnega dela forenzične psihologije in da bo napredek, predvsem v smeri zmanjševanja zaostanka za razvitim delom Evrope, opazen predvsem na področju ocenjevanja verodostojnosti izjav prič ali žrtev, psihofizioloških tehnik ugotavljanja laži in izvedbe strukturiranih intervjujev ali zaslišanj osumljencev in žrtev.

LITERATURA

- Bartol, C. R. in Bartol, A. M. (1999). History of forensic psychology. V A. K. Hess in I. B. Weiner (ur.), *Handbook of forensic psychology* (str. 3-23). London: John Wiley & Sons.
- Bartol, C. R. in Bartol, A. M. (2004). *Introduction to forensic psychology*. London: Sage Publications.
- Bartol, C. R. in Bartol, A. M. (2006). Overview of forensic psychology. V A. M. Bartol in C. R. Bartol (ur.), *Current perspectives in forensic psychology and criminal justice* (str. 3-10). London: Sage Publications.
- Beauregard, E. in Proulx, J. (2002). Profiles in the offending process of nonserial sexual murderers. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 46, 386–400.
- The British Psychological Society. (2004). *A review of the current scientific status and fields of application of polygraphic deception detection. Final report from the BPS Working Party*. Leicester: The British Psychological Society.
- Canter, D. (1995). *Criminal shadows: Inside the mind of the serial killer*. London: Harper Collins.
- Canter, D. in Alison, L. (2000). *Profiling property crimes*. Burlington: Ashgate.

- Cattell, J. M. (1895). Measurements of the accuracy of recollection. *Science*, 2(49), 761–766.
- Chandler, J. T. (1990). *Modern police psychology: For law enforcement and human behavior professionals*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- DCLP Training Committee. (1994). The core knowledge and skills of the chartered forensic psychologists. *Forensic Update*, 38, 8-11.
- Eastman, N. (2000). Psycho-legal studies as an interference discipline. V J. McGuire, T. Mason in A. O'Kane (ur.), *Behaviour, crime and legal processes: A guide for forensic practitioners* (str. 83-110). Chichester: John Wiley.
- Eigen, J. P. (2004). Delusions' s odyssey: charting the course of Victorian forensic psychiatry. *International Journal of Law and Psychiatry*, 27, 395-412.
- Fisher, R. P. in Geiselman, R. W. (1992). *Memory enhancing techniques for investigative interviewing: The cognitive interview*. Springfield: Charles C. Thomas.
- Fullerton, R. A. in Punj, G. N. (2004). Shoplifting as moral insanity: historical perspectives on kleptomania. *Journal of Macromarketing*, 24(1), 8-16.
- Gould, S. J. (1996). *The mismeasure of man*. London: W. W. Norton & Company.
- Grubin, D. in Madsen, L. (2005). Lie detection and the polygraph: A historical review. *The Journal of Forensic Psychiatry and Psychology*, 16(2), 357-369.
- Gudjonsson, G. H. (1992). *The psychology of interrogations, confession and testimony*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Gudjonsson, G. H. in Haward, L. R. C. (1998). *Forensic psychology*. London: Routledge.
- Haber, R. N. in Haber, L. (2000). Experiencing, remembering, and reporting events. *Psychology, Public Policy, and Law*, 6, 1057-1097.
- Handelman, L. D. in Lester, D. (2007). The content of suicide notes from attempters and completers. *Crisis*, 28(2), 102-104.
- Holmes, R. (1989). *Profiling violent crimes*. Newbury Park: Sage.
- Howitt, D. (1992). *Child abuse errors*. Harlow: Harvester Wheatsheaf.
- Howitt, D. (2009). *Introduction to forensic and criminal psychology*. Harlow: Pearson Education.
- Jacob, R. (1992). On the development of psychologically oriented legal thinking in German speaking countries. V F. Losel, D. Bender in T. Bliesener (ur.), *Psychology and law: International perspectives* (str. 519-525). Berlin: Walter de Gruyter.
- Loftus, E. F. (1996). *Eyewitness testimony*. London: Harvard University Press.
- McGuire, J. (1997). 'Irrational' shoplifting and models of addiction. V J. E. Hodge, M. McMurrin in C. R. Hollin (ur.), *Addicted to crime?* (str. 31-207). Chichester: Wiley & Sons, Ltd.
- McGuire, J. (2000). Explanations of crime behaviour. V J. McGuire, T. Mason in A. O'Kane (ur.), *Behaviour, crime and legal processes: A guide for forensic practitioners* (str. 59-135). Chichester: Wiley & Sons, Ltd.
- Ministrstvo za pravosodje. (25. 5. 2011). *Imenik sodnih izvedencev*. Pridobljeno 9. 9. 2011 na http://www.mp.gov.si/si/storitve/uporabni_seznam/
- Moffitt, T. E. (1993). Adolescent-limited and the life-course persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100, 674-701.

- National Research Council. (2003). *The polygraph and lie detection. Committee to review the scientific evidence on the polygraph. Division of behavioral and social sciences and education*. Washington, DC: The National Academies Press.
- Olsson, J. (2008). *Forensic linguistics*. London: Continuum International Publishing Group.
- Poythress, N. G., Otto, R. K., Darnes, J. in Starr, L. (1993). APA's expert panel in congressional review of the USS Iowa incident. *American Psychologist*, 48, 8-15.
- Roesch, R., Ogloff, J. R. P. in Golding, S. L. (1993). Competence to stand trial: Legal and clinical issues. *Applied and Preventative Psychology*, 2, 45-51.
- Rossmo, D. K. (2000). *Geographic profiling*. London: CRC Press.
- Schefflin, A. W., Spiegel, H. in Spiegel, D. (1999). Forensic uses of hypnosis. V A. K. Hess in I. B. Weiner (ur.), *The handbook of forensic psychology* (2nd ed.) (str. 474-498). New York: John Wiley.
- Shneidman, E. S. (1994). The psychological autopsy. *American Psychologist*, 49, 75-76.
- Skalar, V. (1974). Sodelovanje psihologa – izvedenca v kazenskem postopku. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 25(4), 295 – 301.
- Stanik, J. M. (1992). Psychology and Law in Poland. V F. Losel, D. Bender in T. Bliesener (ur.), *Psychology and law: International perspectives* (str. 53-546). Berlin: Walter de Gruyter.
- Stern, L. W. (1939). The psychology of testimony. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 34(1), 3-20.
- Swanson, C. R., Chamelin, N. C. in Territo, L. (1992). *Criminal investigation*. New York: McGraw-Hill.
- Tulving, E. (1974). Cue-dependent forgetting. *American Scientist*, 62, 8-74.
- USA Congress, Office of Technology Assessment. (1983). *Scientific validity of polygraph testing: A research review and evaluation - A technical memorandum (OTA-TM-H-15)*. Washington, DC: USA Government Printing Office.
- Viteles, M. S. (1929). Psychological methods in the selection of patrolmen in Europe. *Annals of the American Academy*, 146, 160-165.
- Wells, G. L. (2001). Police lineups: Data, theory, and policy. *Psychology, Public Policy, and Law*, 1, 791-801.
- Wells, G. L., Memon, A. in Penrod, S. D. (2006). Eyewitness evidence: Improving its probative value. *Psychological Science in the Public Interest*, 7(2), 45-75.
- Wells, G. L., Small, M., Penrod, S., Malpass, R. S., Fulero, S. M. in Brimacombe, C. A. E. (1998). Eyewitness identification procedures: Recommendations for lineups and photospreads. *Law and Human Behavior*, 22(6), 603-645.
- Wrightsmann, L. S. (2001). *Forensic Psychology*. Stanford, CT: Wadsworth.

O avtorju:

Dr. Igor Areh je doktor psiholoških znanosti in docent za forenzično psihologijo na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru. Njegovo znanstveno raziskovalno delo je osredotočeno na problematiko pričanja očitvidcev.